

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо стану імплементації у державах-членах Європейського Союзу
Директиви 2024/1203/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня
2024 року про охорону довкілля за допомогою кримінального права та про
заміну директив 2008/99/ЄС і 2009/123/ЄС*

***Анотація.** В аналітичній записці висвітлено основні положення Директиви 2024/1203/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про охорону довкілля за допомогою кримінального права та про заміну директив 2008/99/ЄС і 2009/123/ЄС та ключові нововведення держав-членів Європейського Союзу в цій сфері.*

***Ключові слова:** захист довкілля, екологічні злочини, кримінальна відповідальність фізичних осіб, кримінальна відповідальність юридичних осіб, криміналізація правопорушень у сфері довкілля.*

Вступ

Екологічні злочини становлять одну з найсерйозніших і водночас найскладніших для розслідування форм організованої злочинності через їх транснаціональний характер і значний негативний вплив на довкілля та здоров'я людини. Саме тому останніми роками законодавчі ініціативи в межах Європейського Союзу (далі – ЄС) дедалі більше спрямовуються на посилення кримінально-правового захисту довкілля.

У травні 2024 року набула чинності Директива 2024/1203/ЄС Європейського Парламенту та Ради про охорону довкілля за допомогою кримінального права, яка замінила директиви 2008/99/ЄС і 2009/123/ЄС (далі – Директива 2024/1203/ЄС)¹. Прийняття цього акта зумовлено тим, що попередні правові механізми запобігання та боротьби з екологічними злочинами виявилися недостатньо ефективними: кількість розслідуваних справ залишалася низькою, а санкції – занадто м'якими. Новий акт покликаний зробити кримінальне право дієвим інструментом охорони довкілля, запровадити системний підхід до запобігання та протидії екологічній злочинності, а також підвищити ефективність правозастосування у цій сфері.

Водночас реалізація положень Директиви 2024/1203/ЄС вимагає від держав-членів ЄС суттєвих змін у національному законодавстві або ухвалення нових нормативно-правових актів для забезпечення її повної імплементації.

Основна частина

Важливим нововведенням Директиви 2024/1203/ЄС є значне розширення переліку діянь, які кваліфікуються як кримінальні правопорушення у сфері довкілля. Так, якщо раніше у праві ЄС передбачалося близько дев'яти видів екологічних кримінальних правопорушень, то Директива 2024/1203/ЄС суттєво оновлює цей перелік, додаючи до нього одинадцять нових видів злочинів, серед яких:

¹ Maéva Lokhate (Juriste d'Affaires). Droit de l'environnement: Entre ambition normative et désarmement progressif. (Publié le 05/05/2025). Sites de Lextenso. URL: <https://www.actu-juridique.fr/environnement/droit-de-l'environnement-entre-ambition-normative-et-desarmement-progressif/>

- серйозні порушення законодавства про хімічні та інші заборонені чи обмежені в обігу матеріали, зокрема викиди відповідних речовин у повітря, ґрунт, воду, що спричиняють або можуть спричинити смерть чи серйозне каліцтво людей, суттєву шкоду екосистемі, тваринам, рослинам, повітрю, ґрунту або водам;

- виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання чи випуск фторованих парникових газів або речовин, що руйнують озоновий шар землі;

- поширення у межах ЄС інвазійних чужорідних видів;

- незаконна торгівля деревиною;

- незаконна утилізація частин кораблів;

- незаконне вилучення підземних чи поверхневих вод, якщо це завдає чи може завдати істотної шкоди екосистемам та якості води;

- отримання адміністративних дозволів на відповідні дії шляхом шахрайства або через корупцію, примус чи вимагання;

- реалізація проєктів без проведення обов'язкової оцінки впливу на довкілля, якщо це спричинило суттєву шкоду, тощо.

При оцінці шкоди на держави-члени ЄС покладається обов'язок враховувати таке: стан ураженого довкілля; наявність довгострокових, середньострокових чи короткострокових наслідків ураження; масштаб заподіяної шкоди та її оборотність. Директивою також передбачено низку інших зобов'язань держав-членів ЄС, зокрема: забезпечити інструменти для кримінального розслідування екологічних злочинів (наприклад, створення спеціалізованих екологічних підрозділів прокуратури, посилення ресурсів інших правоохоронних органів, проведення тематичних тренінгів тощо); підвищити прозорість, запровадити підтримку «екологічних захисників», передбачити заохочення виявлення екологічних правопорушень шляхом впровадження спеціального захисту для викривачів екологічних злочинів; встановлювати більш жорсткі санкції у національному законодавстві порівняно з мінімальними стандартами, визначеними в Директиві 2024/1203/ЄС (за потреби); співпрацювати з іншими державами-членами та сприяти обміну інформацією тощо.

Крім того, Директива 2024/1203/ЄС передбачає криміналізацію такого діяння, як замах на вчинення цих злочинів, та впроваджує нові форми відповідальності за такі діяння, як: бездіяльність (якщо відповідна поведінка спричинила шкоду довкіллю на рівні активних дій); підбурювання; пособництво; співучасть в екологічних злочинах.

Згідно зі статтями 5 та 6 Директиви 2024/1203/ЄС відповідальність за вчинення таких дій передбачена як для фізичних, так і для юридичних осіб (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Для фізичних осіб:	Для юридичних осіб:
за вчинення найбільш серйозних правопорушень встановлюється кримінальна відповідальність у вигляді максимального строку позбавлення волі – до	притягнення до відповідальності, якщо екологічне правопорушення вчинено в інтересах або на користь юридичної особи;

десяти років (наприклад, коли дія призвела до смерті або серйозної шкоди здоров'ю людей, або спричинила значну екологічну шкоду);	
за вчинення інших тяжких правопорушень встановлюється кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі строком на три, п'ять або вісім років залежно від тяжкості злочину.	встановлюється кримінальна відповідальність у вигляді штрафів, зокрема: для серйозних порушень – не менше 5 % від річного обороту або 40 000 000 євро; для інших правопорушень – не менше 3 % від обороту або 24 000 000 євро;
Примітка. <i>Передбачається можливість врахування обставин, які обтяжують чи пом'якшують відповідальність.</i>	визначається можливість застосування до юридичних осіб додаткових (допоміжних) заходів, які включають: - зобов'язання відновити попередній стан довкілля чи компенсувати шкоду; - заборону доступу до державного фінансування, грантів, участі в публічних закупівлях, концесіях; - відкликання дозволів та ліцензій; - тимчасову або постійну заборону здійснювати певні види діяльності; - запровадження заходів контролю за діяльністю юридичної особи; - оприлюднення рішення суду / вироку за екологічне правопорушення (у випадку наявності публічного інтересу).
	Примітка. <i>Притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи не виключає можливості одночасного притягнення до відповідальності фізичних осіб, які були уповноважені діяти від її імені (керівники, інші посадові особи).</i>

Згідно зі статтею 28 Директиви 2024/1203/ЄС держави-члени ЄС зобов'язані ввести в дію закони та інші нормативно-правові акти, необхідні для її транспозиції, до 21 травня 2026 року. З метою виконання цього положення держави-члени вже здійснюють заходи з підготовки до впровадження Директиви 2024/1203/ЄС у своє законодавство. Водночас динаміка та обсяг підготовчих заходів у різних державах-членах не є однаковими.

30 квітня 2025 року у **Франції** був прийнятий «пакетний» Закон № 2025-391, який покликаний сформувати законодавчі передумови для транспозиції низки галузевих директив ЄС, зокрема в економічній, фінансовій, екологічній, енергетичній, транспортній, медичній та інших сферах. Розділ II цього Закону передбачає кроки подальшої адаптації національного законодавства до екологічного законодавства ЄС. В юридичних та експертних колах Франції дискутується питання щодо форм і змісту відповідних заходів – фахівці припускають як внесення змін до окремих статей і розділів Кримінального

кодексу Франції, так і прийняття окремого імплементаційного указу / закону, що безпосередньо імплементуватиме положення Директиви 2024/1203/ЄС².

Необхідно відзначити, що у Франції вже існує інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб (стаття 121-2 Кримінального кодексу Франції)³ та передбачений захист викривачів під час здійснення кримінального провадження. Питання застосування санкцій до юридичних осіб врегульовано статтею 131-39 Кримінального кодексу Франції⁴ (див. Табл. 2).

Таблиця 2

Санкції, які можуть бути застосовані до юридичних осіб згідно зі статтею 131-39 Кримінального кодексу Франції:	Санкції, які пропонується запровадити для юридичних осіб Директивою 2024/1203/ЄС:
• ліквідація; • заборона займатися прямо чи опосередковано однією чи кількома професійними чи громадськими видами діяльності на постійній основі або на строк не більше п'яти років; • закриття або тимчасове закриття на п'ять років більшості підприємств або одного чи кількох підприємств компанії, що використовувалися для вчинення інкримінованих дій; • виключення з державних контрактів на постійній основі або на строк не більше п'яти років; • заборона, на постійній основі або на строк не більше п'яти років, здійснювати публічну пропозицію фінансових цінних паперів або допускати свої фінансові цінні папери до торгів на регульованому ринку; • заборона, щонайбільше на п'ять років, на видачу чеків, окрім тих, що дозволяють виписувати	• зобов'язання відновити довкілля протягом певного періоду, якщо пошкодження є оборотним, або • зобов'язання виплатити компенсацію за шкоду, завдану довкіл्लю, якщо шкода є незворотною або правопорушник не в змозі здійснити таке відновлення; • позбавлення права на отримання державних виплат або допомоги; • позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти, концесії та ліцензії; • тимчасове або постійне позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю; • анулювання дозволів та уповноважень на здійснення діяльності, що призвела до відповідного кримінального правопорушення; • взяття під судовий нагляд;

² LOI № 2025-391 du 30 avril 2025 portant diverses dispositions d'adaptation au droit de l'Union européenne en matière économique, financière, environnementale, énergétique, de transport, de santé et de circulation des personnes. URL:

<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000051538879>

³ Code penal. Article 121-2. Site de legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417204?

⁴ Code penal. Article 131-39. Site de legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000029236660

кошти векселедавцю, або тих, що є сертифікованими, або на використання платіжних карток; • покарання у вигляді конфіскації; • опублікування оголошеного рішення або його поширення у медіа чи будь-якими засобами електронного зв'язку для громадськості; • заборона, щонайбільше на п'ять років, отримувати будь-яку допомогу, що надається органами державної або місцевої влади, їх установами чи групами, а також будь-яку фінансову допомогу, що виплачується приватною особою, відповідальною за виконання громадських завдань; • штраф, поєднаний із зобов'язанням вжити певні заходи для мінімізації ризику повторного вчинення злочину.	• судове припинення; • закриття закладів, що використовувалися під час скоєння правопорушення; • зобов'язання запровадити схеми належної перевірки для покращення дотримання екологічних стандартів; • якщо існує суспільний інтерес, публікація всього судового рішення щодо скоєного кримінального правопорушення та накладених покарань чи заходів або їх частини, без шкоди для правил щодо недоторканності приватного життя та захисту персональних даних.
--	--

Водночас значна кількість положень Директиви 2024/1203/ЄС вимагатиме внесення змін до кримінального законодавства, екологічного законодавства та дотичних матеріальних і процесуальних норм. Серед запланованих змін пріоритетними є: включення до кримінального законодавства низки нових складів екологічних злочинів; перекваліфікація частини діянь з адміністративних правопорушень на кримінальні злочини; розширення кола екологічних правопорушень, щодо яких криміналізується замах на вчинення відповідних дій; збільшення строку позбавлення волі за вчинення тяжких екологічних злочинів до 10 років; встановлення додаткових обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність; підвищення штрафів для юридичних осіб тощо.

У **Німеччині** найбільшим викликом у процесі транспозиції Директиви 2024/1203/ЄС може стати відсутність у національному законодавстві інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Виходячи з цього, пріоритетним завданням для Німеччини є визначення шляхів реалізації вимог Директиви 2024/1203/ЄС щодо притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення екологічних злочинів, зокрема застосування до них санкцій та інших додаткових заходів. Дослідницькі інститути та аналітичні центри обговорюють можливі варіанти заповнення цієї прогалини, серед яких:

внесення відповідних змін до Кримінального кодексу⁵; ухвалення окремого законодавчого акта про кримінальну відповідальність юридичних осіб; комбінований підхід⁶.

Крім того, для транспозиції Директиви 2024/1203/ЄС в німецьке право актуальним є: криміналізація додаткових видів екологічних правопорушень; підвищення відповідальності за замах та пособництво у вчиненні таких діянь; впровадження більш жорстких санкцій за спричинення значної шкоди довкіллю тощо. Також передбачається впровадження певних процедурних та організаційних змін (посилення повноважень слідчих і прокурорів при розслідуванні екологічних злочинів, навчання та координація діяльності відповідних органів, збір статистичної інформації, удосконалення механізмів міжнародного співробітництва). Крім того, потребують доопрацювання спеціальні екологічні закони Німеччини: про водні ресурси; про захист природи; про хімічні речовини; про охорону довкілля.

Законом *Італії* про європейське делегування 2024 року передбачено надання (делегування) уряду Італії повноважень з питань транспозиції директив та імплементації інших актів права ЄС в національне законодавство, зокрема Директиви 2024/1203/ЄС. Стаття 9 цього Закону стосується імплементації Директиви 2023/1203/ЄС. На підставі цього акта уряд Італії здійснює заходи з підготовки та прийняття відповідних законодавчих декретів.

Слід зазначити, що Італія має досить розвинені засади адміністративної відповідальності у сфері екологічного законодавства, зокрема: передбачено адміністративну відповідальність для юридичних осіб; встановлено заборону доступу до державного фінансування та заборону здійснювати певні види діяльності. Крім того, в Італії також уже передбачено відповідальність юридичних осіб за вчинення екологічних злочинів. Така відповідальність, зокрема, врегульована Законодавчим указом від 8 червня 2001 року № 231 (D.Lgs. 231/2001) (далі – Указ № 231), який і потребуватиме внесення змін у зв'язку з імплементацією Директиви 2024/1203/ЄС (див. Табл. 3).

Таблиця 3

Санкції, які можуть бути застосовані до юридичних осіб згідно зі статтею 9 Указу № 231:	Санкції, які пропонується запровадити щодо юридичних осіб Директивою 2024/1203/ЄС:
• штраф; • конфіскація; • публікація судового рішення;	• зобов'язання відновити довкілля протягом певного періоду, якщо пошкодження є оборотним, або

⁵ Strafgesetzbuch, Deutschland. In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998. Strafgesetzbuch, Deutschland. In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 auto_awesome. Website *dejure.org*. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>

⁶ Verschärfung der EU-Umweltstrafrechtsrichtlinie – Strengerer Umweltschutz und höhere Compliance-Anforderungen. Wessing & Partner Rechtsanwälte mbB Website. URL: <https://www.unternehmensstrafrecht.de/verschaeerfung-der-eu-umweltstrafrechtsrichtlinie-strengerer-umweltschutz-und-hoehere-compliance-anforderungen/>; Die neue EU-Richtlinie 2024/1203: Ausweitung des strafrechtlichen Schutzes der Umwelt in der Europäischen Union und ihre Auswirkungen auf Deutschland. Norton Rose Fulbright-Website URL: <https://www.nortonrosefulbright.com/de-de/wissen/publications/1ad9c021/the-new-eu-directive-2024>

• заборона на здійснення підприємницької діяльності; • призупинення або анулювання дозволів, ліцензій чи концесій, що сприяли вчиненню правопорушення; • заборона на укладання договорів з державними адміністраціями, крім випадків, коли це пов'язано з виконанням державної послуги; • позбавлення права на отримання пільг, фінансування, внесків або субсидій та можливе скасування вже наданих; • заборона реклами товарів чи послуг.	• зобов'язання виплатити компенсацію за шкоду, завдану довкіллю, якщо шкода є незворотною або правопорушник не в змозі здійснити таке відновлення; • позбавлення права на отримання державних виплат або допомоги; • позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти, концесії та ліцензії; • тимчасове або постійне позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю; • анулювання дозволів та уповноважень на здійснення діяльності, що призвела до відповідного кримінального правопорушення; • взяття під судовий нагляд; • судове припинення; • закриття закладів, що використовувалися під час скоєння правопорушення; • зобов'язання запровадити схеми належної перевірки для покращення дотримання екологічних стандартів; • якщо існує суспільний інтерес, публікація всього судового рішення щодо скоєного кримінального правопорушення та накладених покарань чи заходів або їх частини, без шкоди для правил щодо недоторканності приватного життя та захисту персональних даних.
---	---

Наведений в Указі перелік санкцій, які можуть бути застосовані до юридичних осіб, є відносно широким, але не повністю відповідає змісту Директиви 2024/1203/ЄС. Тому цей акт потребуватиме подальших змін. Водночас планується: подальше розширення переліку екологічних правопорушень шляхом включення до нього нових складів злочинів (поширення інвазійних видів рослин; незаконна утилізація частин кораблів; незаконне вилучення підземних чи поверхневих вод; реалізація проєктів без проведення оцінки впливу на довкілля тощо; криміналізація замаху на вчинення екологічних злочинів; впровадження більш жорстких санкцій (наприклад, підвищення максимального строку позбавлення волі та розміру штрафів) і розширення переліку обставин, що обтяжують відповідальність, тощо.

У **Польщі** тривають обговорення на парламентському та урядовому рівнях щодо транспозиції Директиви 2024/1203/ЄС у національне законодавство. Наразі оприлюднено пропозиції Уряду Польщі щодо змін до Закону про охорону

довкілля, які мають на меті імплементацію актів права ЄС у відповідній сфері⁷. Передбачається, що ці зміни можуть стати частиною великого імплементаційного пакета, який наразі перебуває на стадії розробки в Міністерстві юстиції та Міністерстві клімату і довкілля.

Варто зауважити, що в Кримінальному кодексі Республіки Польща є Розділ XXII (Злочини проти довкілля)⁸. Крім того, діє Закон про відповідальність колективних суб'єктів за дії, заборонені під загрозою покарання від 28 жовтня 2002 року⁹, який встановлює квазімодель кримінальної відповідальності юридичних осіб, яку можна модифікувати під вимоги Директиви 2024/1203/ЄС та поширити на екологічні злочини. Водночас для ефективного впровадження положень Директиви 2024/1203/ЄС необхідними є: криміналізація низки нових діянь, що мають ознаки екологічних злочинів; посилення інституційної спроможності у боротьбі з правопорушеннями у сфері довкілля (створення спеціалізованого структурного підрозділу прокуратури для розслідування та кримінального переслідування у цій сфері); суттєве збільшення розміру штрафів для юридичних осіб.

Прикладом держави, в якій вищезазначена Директива знаходиться на завершальному етапі імплементації, є **Нідерланди**. У 2025 році Міністерство юстиції та безпеки Нідерландів звернулося до Генеральної прокуратури із запитом на проведення консультацій щодо можливості імплементації Директиви 2024/1203¹⁰. У наданій відповіді міститься позитивна оцінка положенням акта. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Нідерландах уже запроваджена статтею 51 Кримінального кодексу Нідерландів¹¹. Водночас Генеральна прокуратура Нідерландів зауважує, що деякі терміни потребують уточнення, оскільки можуть трактуватися нечітко (наприклад, «екосистема», «значна» та «істотна» шкода, «незворотна», «довгострокова» шкода тощо). Також зазначається, що реалізація Директиви 2024/1203 потребує введення нових концепції та термінів у кримінальне право, що може стати суттєвим викликом. На цей момент законопроект вже погоджений Радою міністрів Нідерландів та знаходиться на розгляді парламенту. Законопроектом пропонується внести зміни до Кримінального кодексу та Закону про економічні правопорушення відповідно до Директиви 2024/1203¹².

⁷ Projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw. Strona internetowa Serwisu Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy--prawo-ochrony-srodowiska-oraz-niektorych-innych-ustaw9>

⁸ Kodeks karny. Rozdział 22 - Przestępstwa przeciwko środowisku. Strona internetowa Wolters Kluwer Polska. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/roz-22>

⁹ Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Kancelaria Sejmu RP website. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20021971661>

¹⁰ Wetsvoorstel implementatie herziene Europese richtlijn milieucriminaliteit. De website Overheid.nl. URL: https://wetgevingskalender.overheid.nl/Regeling/WGK026655?utm_source

¹¹ Artikel 51 Wetboek van Strafrecht. Website des Maxius. URL: <https://maxius.nl/wetboek-van-strafrecht/artikel51>

¹² Wetsvoorstel implementatie herziene Europese richtlijn milieucriminaliteit. Website des Wetgevingskalender. URL: <https://wetgevingskalender.overheid.nl/Regeling/WGK026655>

Висновки

Директива 2024/1203/ЄС є новим важливим інструментом модернізації кримінального права держав-членів ЄС, спрямованим на запобігання та боротьбу з екологічними злочинами й посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення. Вона формує новий мінімальний стандарт кримінально-правової охорони довкілля в ЄС, розширюючи перелік екологічних злочинів, посилюючи санкції та запроваджуючи ефективні механізми відповідальності юридичних осіб. Кінцевий термін її транспозиції встановлено на 21 травня 2026 року, тому більшість держав-членів наразі перебувають на етапі підготовки законодавчих і інституційних змін.

Порівняльний аналіз свідчить про нерівномірну динаміку впровадження: Франція ухвалила рамковий закон щодо адаптації національного законодавства до права ЄС і готує спеціальні кримінально-правові положення; Нідерланди просувають парламентський законопроект про криміналізацію екоциду, який охоплює частину вимог Директиви; Німеччина стикається з концептуальними труднощами через відсутність у загальнодержавному праві інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб; Італія реалізує положення закону-делегування, що надає уряду повноваження для прийняття актів з імплементації директив ЄС; Польща перебуває на стадії міжвідомчих консультацій щодо проектів змін до екологічного законодавства.

До головних викликів імплементації належать: узгодження визначень понять «значна» та «істотна» шкода довкіллю, уніфікація критеріїв оцінки наслідків, уточнення складів злочинів, а також інтеграція процедур відновлення довкілля до кримінального процесу. Не менш важливим є інституційне посилення спроможності правоохоронних органів.

Для України досвід держав-членів ЄС є показовим, з огляду на перспективу наближення національного законодавства до *acquis* ЄС у сфері охорони довкілля та зміцнення механізмів еколого-правової відповідальності.

Водночас планується: подальше розширення переліку екологічних правопорушень шляхом включення до нього нових складів злочинів (поширення інвазійних видів рослин; незаконна утилізація частин кораблів; незаконне вилучення підземних чи поверхневих вод; реалізація проєктів без проведення оцінки впливу на довкілля тощо); криміналізація замаху на вчинення екологічних злочинів; впровадження більш жорстких санкцій (наприклад, підвищення максимального строку позбавлення волі та розміру штрафів) і розширення переліку обставин, що обтяжують відповідальність, та інше.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*